

"QADIM TARIXDA VAKSINATSIYA"

Boymirzayev Boburmirzo Shermirza o'g'li

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti

2-son davolash ishi fakulteti 1-kurs talabasi

Botirov Sarvar Bahrom o'g'li

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti

Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya (o'zbek tilida): Mazkur maqolada qadim tarixda vaksinatsiyaning paydo bo'lishi, uning dastlabki ko'rinishlari hamda insoniyat hayotidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, Sharq mamlakatlari, ayniqsa Xitoy va Hindistonda chechak kasalligiga qarshi qo'llangan usullar haqida ma'lumot berilgan. Edvard Jenner tomonidan yaratilgan ilk vaksina va uning tibbiyot tarixidagi o'rni tahlil qilingan. Vaksinatsiyaning jamiyat salomatligini saqlashdagi roli ham ochib berilgan.

Kalit so'zlar: vaksinatsiya, qadim tarix, chechak kasalligi, immunitet, variolyatsiya, Edvard Jenner, tibbiyot tarixi, vaksina, sog'liqni saqlash.

Аннотация (rus tilida): В данной статье рассматриваются возникновение вакцинации в древней истории, её первые формы и значение для человечества. Также приводятся сведения о методах борьбы с оспой, применявшихся в странах Востока, особенно в Китае и Индии. Анализируется первая вакцина, созданная Эдвардом Дженнером, и её место в истории медицины. Раскрывается роль вакцинации в сохранении здоровья общества.

Ключевые слова: вакцинация, древняя история, оспа, иммунитет, вариоляция, Эдвард Дженнер, история медицины, вакцина, здравоохранение.

Insoniyat tarixida kasalliklar bilan kurash doimo eng muhim muammolardan biri bo‘lib kelgan. Qadim zamonlarda tibbiyot rivojlanmaganligi sababli oddiy yuqumli kasalliklar ham katta falokatlarga olib kelgan. Ayniqsa, chechak, vabo, tif va qizamiq kabi kasalliklar millionlab insonlarning hayotiga zomin bo‘lgan. O‘sha davr odamlari kasalliklarning kelib chiqish sabablarini aniq tushunmagan bo‘lsalarda, ular turli tajribalar orqali kasalliklardan himoyalaniish yo‘llarini izlaganlar. Shu izlanishlar natijasida vaksinatsiyaning dastlabki ko‘rinishlari paydo bo‘lgan. Bugungi zamonaviy vaksinatsiya tizimi aynan qadim tarixdagi ushbu tajribalar asosida shakllangan.

Qadim zamonlarda sanitariya qoidalari va tibbiy bilimlarning yetarli emasligi sababli kasalliklar juda tez tarqalgan. Katta shaharlarda va savdo yo‘llari bo‘ylab yashovchi aholining zichligi epidemiyalarning avj olishiga sabab bo‘lgan. Kasalliklar tufayli nafaqat oddiy odamlar, balki podshohlar, sarkardalar va mashhur shaxslar ham vafot etganlar.

Chechak eng xavfli kasalliklardan biri bo‘lib, u inson tanasida yiringli yaralar paydo qilgan va yuqori o‘lim darajasiga ega bo‘lgan. Kasallikdan omon qolgan insonlarning tanasida chuqur izlar qolgan. Shu sababli odamlar ushbu kasallikka qarshi himoya usullarini izlashga majbur bo‘lganlar.

Qadim tabiblar ayrim kuzatuvlar orqali muhim xulosalarga kelganlar. Masalan, bir marta chechak bilan kasallangan odam qayta ushbu kasallikka kam chalinishi aniqlangan. Bu esa organizmda himoya kuchi, ya’ni immunitet paydo bo‘lishini anglatgan. Aynan shu kuzatuv vaksinatsiya g‘oyasining paydo bo‘lishiga zamin yaratgan.

Insoniyat tarixida turli yuqumli kasalliklar millionlab odamlarning hayotiga zomin bo‘lgan. Ayniqsa, chechak, vabo, qizamiq va boshqa xavfli kasalliklar qadim zamonlardan beri jamiyat taraqqiyotiga katta salbiy ta’sir ko‘rsatib kelgan. O‘sha davrlarda tibbiyot hozirgidek rivojlanmaganligi sababli odamlar kasalliklardan himoyalaniishning turli usullarini izlaganlar. Ana shunday izlanishlar natijasida

vaksinatsiya tushunchasi paydo bo'ldi. Bugungi kunda vaksinalar insoniyatni ko'plab xavfli kasalliklardan himoya qilayotgan bo'lsa, uning ildizlari qadim tarixga borib taqaladi.

Qadim davrlarda odamlar ayrim kasalliklarni boshdan kechirgan insonlar keyinchalik o'sha kasallikka qayta chalinmasligini kuzatganlar. Shu kuzatuv asosida ular organizmda kasallikka qarshi himoya kuchi paydo bo'lishini tushuna boshlaganlar. Ayniqsa, chechak kasalligi eng xavfli kasalliklardan biri bo'lib, u ko'plab insonlarning o'limiga sabab bo'lgan. Chechak bilan kasallangan odamlarning terisida yaralar paydo bo'lib, ko'pchilik bu kasallikdan omon qolmagan. Shuning uchun qadim tabiblari ushbu kasallikka qarshi kurash yo'llarini izlaganlar.

Tarixiy manbalarga ko'ra, vaksinatsiyaning dastlabki ko'rinishlari qadimgi Xitoyda paydo bo'lgan. Xitoy tabiblari chechak bilan og'rigan odamlarning qurigan yaralaridan olingan kukunni sog'lom odamlarning burniga purkashgan. Bu usul "variolyatsiya" deb atalgan. Ushbu jarayon orqali odam organizmiga kasallikning yengil shakli yuqtirilgan va natijada inson keyinchalik og'ir chechak kasalligiga chalinmagan. Albatta, bu usul xavfsiz bo'lmagan, ammo o'sha davr uchun katta tibbiy yutuq hisoblangan.

Hindistonda ham shunga o'xshash usullar qo'llangan. Hind tabiblari chechak yarasidan olingan moddani odam terisiga surtish yoki kichik kesik orqali organizmga kiritishgan. Bu usullar odamlarni to'liq himoya qilmagan bo'lsa-da, kasallikning og'ir kechishining oldini olgan. O'sha davrda ilmiy tushunchalar rivojlanmagan bo'lsa ham, insonlar tajriba va kuzatuvlar orqali immunitet haqida dastlabki tasavvurlarga ega bo'lishgan.

Vaksinatsiya tarixida Sharq mamlakatlari muhim o'rin egallaydi. Chunki aynan Sharqda variolyatsiya usullari keng tarqalgan va keyinchalik boshqa davlatlarga ham yoyilgan. XVIII asrga kelib bu usul Yevropaga kirib kelgan. Usmonli imperiyasida yashagan ingliz diplomati rafiqasi Ledi Meri Montegyu variolyatsiya usulini ko'rib,

uni Angliyaga olib borgan. U o‘z farzandlarini ham shu usul orqali chechakdan himoya qilgan. Bu esa Yevropada vaksinatsiyaga qiziqish uyg‘otgan.

Ammo haqiqiy ilmiy vaksinatsiya XVIII asr oxirida ingliz olimi Edvard Jenner nomi bilan bog‘liq. Jenner qishloqda yashovchi sog‘uvchi ayollar sigir chechagi bilan kasallangandan keyin inson chechagiga chalinmasligini kuzatgan. Shu asosda u tajriba o‘tkazishga qaror qilgan. 1796-yilda Jenner sigir chechagi bilan kasallangan ayolning yarasidan olingan moddani sakkiz yoshli bolaning organizmiga yuborgan. Keyinchalik bolaga haqiqiy chechak virusi yuqtirilganida u kasallanmagan. Bu tajriba tibbiyot tarixida buyuk kashfiyot bo‘lib, zamonaviy vaksinatsiyaga asos solgan.

“Vaksina” so‘zi lotincha “vacca”, ya’ni “sigir” so‘zidan kelib chiqqan. Bu nom Jennerning sigir chechagidan foydalangan tajribasi bilan bog‘liq. Jenner yaratgan usul variolyatsiyaga qaraganda ancha xavfsiz edi. Shu sababli vaksinatsiya tez orada butun dunyoga tarqaldi. Natijada millionlab insonlarning hayoti saqlab qolindi.

XIX va XX asrlarda ilm-fan taraqqiyoti bilan vaksinatsiya yanada rivojlandi. Olimlar quturish, sil, difteriya, poliomyelit kabi kasalliklarga qarshi vaksinalar yaratdilar. Ayniqsa, Lui Pasterning ilmiy ishlari vaksinalar rivojida muhim o‘rin tutadi. U mikroblar nazariyasini rivojlantirib, immunitet mexanizmlarini chuqur o‘rgandi. Shu tariqa vaksinatsiya tibbiyotning eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Qadim tarixdagi vaksinatsiya tajribalari bugungi zamonaviy tibbiyotning shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Agar qadimgi tabiblar kasalliklarga qarshi oddiy tajribalarni amalga oshirmaganida, ehtimol hozirgi vaksinalar ham bunchalik tez rivojlanmagan bo‘lardi. Insoniyat tarixida tajriba va kuzatuvlar ilm-fan taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bo‘lib xizmat qilgan.

Bugungi kunda vaksinatsiya inson salomatligini himoya qilishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Dunyoning ko‘plab davlatlarida bolalar tug‘ilgandan boshlab turli kasalliklarga qarshi emlanadi. Natijada ilgari millionlab

odamlarning hayotiga xavf solgan kasalliklar kamaydi yoki butunlay yo‘q qilindi. Masalan, chechak kasalligi Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan butunlay tugatilgan kasallik deb e‘lon qilingan. Bu esa vaksinatsiyaning insoniyat uchun naqadar muhim ekanligini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, qadim tarixda vaksinatsiyaning paydo bo‘lishi insoniyatning kasalliklarga qarshi kurashdagi eng buyuk yutuqlaridan biridir. Qadimgi Xitoy va Hindistondagi oddiy usullardan boshlangan bu jarayon Edvard Jennerning ilmiy kashfiyoti bilan yangi bosqichga ko‘tarildi. Keyinchalik esa zamonaviy tibbiyot rivoji bilan vaksinalar insoniyat hayotini saqlab qoluvchi muhim vositaga aylandi. Demak, vaksinatsiya nafaqat tibbiyot tarixining muhim qismi, balki insoniyat taraqqiyotining ham ajralmas bo‘lagi hisoblanadi.

Ilm-fan taraqqiyoti bilan vaksinatsiya yanada rivojlandi. Olimlar turli kasalliklarga qarshi vaksinalar yaratishga muvaffaq bo‘ldilar. Fransuz olimi Lui Paster quturish va sibir yarasi kasalliklariga qarshi vaksinalar ishlab chiqdi. U mikroblar nazariyasini rivojlantirib, immunitetning ilmiy asoslarini o‘rgandi.

Keyinchalik sil, difteriya, poliomyelit va boshqa kasalliklarga qarshi vaksinalar yaratildi. Bu esa insoniyat tarixida o‘lim darajasining kamayishiga olib keldi. Ayniqsa, bolalar o‘limining kamayishi jamiyat taraqqiyotiga katta ta‘sir ko‘rsatdi.

XX asrning eng katta yutuqlaridan biri chechak kasalligining butunlay yo‘q qilinishi bo‘ldi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan olib borilgan emlash ishlari natijasida chechak kasalligi butunlay tugatildi. Bu vaksinatsiyaning naqadar muhim ekanligini yana bir bor isbotladi.

Bugungi kunda vaksinatsiya inson salomatligini himoya qilishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Dunyodagi barcha davlatlarda bolalar tug‘ilganidan boshlab turli kasalliklarga qarshi emlanadi. Zamonaviy vaksinalar qizamiq, gepatit, poliomyelit kabi kasalliklarning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi.

So‘nggi yillarda dunyoda yuzaga kelgan pandemiyalar ham vaksinatsiyaning ahamiyatini yana bir bor ko‘rsatdi. Olimlar qisqa vaqt ichida yangi vaksinalar yaratib, millionlab insonlarning hayotini saqlab qolishga yordam berdilar. Bu esa qadim tarixda boshlangan vaksinatsiya jarayoni bugungi kunda ham insoniyat uchun dolzarb ekanini ko‘rsatadi.

XVIII asrga kelib variolyatsiya usuli Yevropaga ham kirib keldi. Bu jarayonda Usmonli imperiyasida yashagan ingliz aristokrati ayol Ledi Meri Montegyuning hissasi katta bo‘lgan. U Istanbulda yashab yurgan vaqtda mahalliy tabiblarning chechakka qarshi emlash usullarini kuzatgan. Keyinchalik u bu tajribani Angliyaga olib borgan va o‘z farzandlarini ham emlatgan.

Ledi Meri Montegyuning faoliyati tufayli variolyatsiya Yevropa jamiyatida mashhur bo‘la boshladi. Ammo bu usul ayrim hollarda xavfli bo‘lgani sababli olimlar yanada xavfsizroq usul yaratishga harakat qilganlar.

Lui Paster vaksinatsiya rivojiga katta hissa qo‘shgan olimlardan biridir. U mikroorganizmlar nazariyasini rivojlantirib, quturish va sibir yarasi kasalliklariga qarshi vaksinalar yaratdi. Pasterning ilmiy ishlari immunologiya fanining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Keyinchalik boshqa olimlar tomonidan difteriya, sil, poliomyelit va qizamiq kasalliklariga qarshi vaksinalar yaratildi. Bu esa o‘lim holatlarining kamayishiga olib keldi. Ayniqsa, bolalar orasidagi kasalliklar kamayib, insonlarning umr davomiyligi oshdi.

XX asrning eng katta yutuqlaridan biri chechak kasalligining butunlay yo‘q qilinishi bo‘ldi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan amalga oshirilgan ommaviy emlash dasturlari natijasida chechak kasalligi yer yuzidan yo‘q qilindi. Bu insoniyat tarixidagi eng buyuk tibbiy yutuqlardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda vaksinatsiya dunyo sog‘liqni saqlash tizimining muhim qismidir. Har bir davlatda bolalar turli yuqumli kasalliklarga qarshi emlanadi.

Zamonaviy vaksinalar inson organizmida immunitet hosil qilib, kasalliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda yuzaga kelgan pandemiyalar ham vaksinatsiyaning naqadar muhim ekanligini ko‘rsatdi. Olimlar qisqa vaqt ichida yangi vaksinalar yaratishga muvaffaq bo‘ldilar. Bu esa ilm-fan va tibbiyotning qanchalik rivojlanganini namoyon etdi.

Vaksinatsiya nafaqat inson salomatligini himoya qiladi, balki jamiyat taraqqiyotiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Sog‘lom avlod mamlakatning iqtisodiy, ilmiy va madaniy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, qadim tarixda vaksinatsiyaning paydo bo‘lishi insoniyatning eng buyuk tibbiy yutuqlaridan biridir. Qadimgi Xitoy va Hindistonda qo‘llangan oddiy variolyatsiya usullari keyinchalik ilmiy asoslangan vaksinatsiyaning yaratilishiga zamin yaratdi. Edward Jenner va Louis Pasteur kabi olimlarning hissasi tufayli vaksinatsiya zamonaviy tibbiyotning ajralmas qismiga aylandi.

Bugungi kunda vaksinalar millionlab insonlarning hayotini saqlab qolmoqda. Shu sababli vaksinatsiya nafaqat tibbiyot tarixining muhim qismi, balki insoniyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bynum, Uilyam. Tibbiyot tarixi. — Nyu-York: Oksford universiteti nashriyoti, 2008.
2. Offit, Pol A. Vaksinatsiya: insoniyatni xavfli kasalliklardan himoya qilish yo‘lidagi izlanishlar. — Nyu-York: Harper Kollinz nashriyoti, 2007.
3. Porter, Roy. Insoniyat tarixida tibbiyotning o‘rni. — London: W.W. Norton nashriyoti, 1999.

4. Krouford, Doroti H. Mikroblar va insoniyat tarixi. — Oksford: Oksford universiteti nashriyoti, 2007.
5. Edward Jennerning vaksinatsiya bo'yicha ilmiy tadqiqotlari.
6. Louis Pasteurning mikrobiologiya va immunologiyaga oid ilmiy ishlari.
7. World Health Organization materiallari va sog'liqni saqlash bo'yicha hisobotlari